https://sppl.ui.ac.ir/?lang=en
Spatial Planning
E-ISSN: 2476-3357
Document Type: Research Paper
Vol. 12, Issue 3, No.46, Autumn 2022, pp. 1- 3
Received: 17/11/2022 Accepted: 01/03/2023

Empowerment of Informal Settlements with Emphasis on Desirable Urban Governance Indicators (Case Study: Informal Settlements of Tabriz metropolis)

Darioush Nowin ,[2] Ebrahim Taghavi [1] *, Bakhtyar Ezzatpanah[3]

1- PhD Candidate of Geography and Urban Planning, Islamic Azad University, Marand, Iran
nowin.en@gmail.com
2- Assistant Professor of Geography and Urban Planning ,Islamic Azad University ,Marand ,Iran
taghavi.ebrahim477@gmail.com
3- Assistant Professor of Geography and Urban Planning, Islamic Azad University, Marand, Iran
dr_bezatpanah@yahoo.com

Abstract

Today, one of the critical approaches to controlling and managing informal settlements is the approach of good urban governance. Good urban governance can be defined as the method and process of managing urban affairs with the constructive participation of public, private, and civil society sectors in order to achieve sustainable urban development, create a healthy city, and improve the quality of life. In the current research, the informal settlement areas of the Tabriz metropolis have been investigated with the approach of optimal urban governance. The research method is descriptive-analytical using statistical calculations, and the research data analysis is based on SPSS, EXCEL statistical software, and statistical techniques including T-test. Research data were collected in two ways - library and survey (using a questionnaire). The statistical population of the research includes 1400 households living in informal settlements of the Tabriz metropolis and a sample size of 300 heads of households were selected using Cochran's formula and by the simple random sampling method. Cronbach's alpha coefficient was used for the reliability of the questionnaire, and the calculated value was 0.6. Valuation of the variables has been done using the Likert scale. The results of the surveys based on the indicators of good urban governance, participation, accountability,

*Corresponding Author
Taghavi, E., Nowin, D & ,.Ezzatpanah, B. (2023). Empowerment of informal settlements with emphasis on desirable urban governance indicators (Case study: informal settlements of Tabriz metropolis). *Spatial Planning*, 12 (3), 1- 4 .

2476-3357 © The Author(s). Pulished by University of Isfahan
This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0).
http:// https://doi.org/10.22108/sppl.2023.135434.1673 20.1001.1.22287485.1401.12.3.5.9

legality, justice, transparency, responsibility, effectiveness, and efficiency show that the utilization rate of good urban governance in Tabriz is at a medium and low level.

Introduction

The amount of informal settlements in the world is increasing, and the World Bank has predicted the number of urban poor to be more than 1500 million people by 2025. At least 600 million people, primarily poor, live in polluted urban environments in health-threatening conditions. One-third of urban residents live in substandard housing. At least 250 million urban dwellers do not have immediate access to clean tap water and 400 million people do not have proper sanitation facilities . Also ,many urban centers are surrounded by problems such as increasing crime and delinquency , corruption and bribery ,organized crime ,drug trafficking ,prostitution ,and the like .The theory of optimal urban governance ,which has been accepted by elites and experts and emphasized by international organizations ,especially the United Nations Center for Human Settlements known as Habitat ,seeks to make cities more efficient ,fairer ,safer ,and more sustainable .Obviously ,the first and most crucial step for any kind of planning and control will be to understand the problem through scientific and logical methods. The essential characteristics of informal settlements can be distinguished into three physical, social, and legal areas (Hakimi & Oskoi ,2021).

Informal settlements, marginal settlements, slums, temporary, unconventional settlements, etc., are among the manifestations of urban poverty that show their ugly face in different ways in the housing sector. The history of the contemporary metropolis of Tabriz as a settlement point goes back to the Ashkanian and Sasanian periods. This point was called by various names, such as Tourez ,Tourej ,and Tabrizo Tori, although it was no more than a small village at the beginning of the Islamic era.

The area of this type of settlement in Tabriz is 400 hectares with a population exceeding 450,000 people. Examining the factors affecting the formation of marginalization in Tabriz city shows that unemployment, low income, low housing rent, and large migration from small urban areas and rural areas of the province are important elements .The current slums ,despite having a proper connection with urban tissues ,do not have a proper urban structure .Among the indicators that determine the difference between the neighborhoods with informal settlements and existing slums and other urban tissues of Tabriz is the fact that they are inhabited by immigrants and their unplanned context .The administrators of the city are so struggling to solve acute problems such as environmental pollution , bad housing ,urban traffic ,lack of services per capita ,huge population flood ,etc .that there is less opportunity or even the ability to find solutions to the root of such problems (Jahanbin et al ,.2021).

Materials and Methods

The present study's research method combines descriptive and analytical studies to achieve the desired goals .According to the topic under investigation and the applied nature of the research , information was collected in two ways -- documentary ,and survey .The most common way to obtain basic information or statistical data is to obtain it directly from the residents and city managers ,which has been used through observation and questionnaires. After collecting the information from the questionnaire questions, it was analyzed with statistical software to achieve the goals of this research. For statistical calculations and analysis of the research data ,SPSS ,Excel statistical software ,and urban and regional planning models ,including dispersion coefficient ,T-test ,and GIS geographic information system were used to prepare and draw maps .For this purpose ,120 people have been selected as the sample size using a simple random sampling method .It should be mentioned that the statistical population of the research was about 1400 people .In this case ,the first step was taken by using the scales tested in the research related to informal settlements and asking for the opinion of professors and experts in this field .Then, the compiled questionnaire was completed in two preliminary and final stages, by examining the answers obtained from 30 initial questionnaires and performing the necessary statistical calculations. The analysis has been calculated using the reliability

analysis method of the alpha coefficients of all questions .Based on the tests ,the alpha coefficients of all questionnaires are more than 0.6 and the total alpha coefficient is 0.752.

Research Findings

Out of 300 respondents ,255 are men ,and 45 are women ,which make up% 70.8 and %29.2 of the sample population ,respectively .After examining all the questionnaires ,it was found that the heads of the families aged 21-30 years were , % 13.3 the heads of the families aged 40- 31 years were , %35 the heads of the families aged 50- 41years were %30 ,the heads of the families aged 60- 51 years were %15.8 and heads 60 years 8 were% 5.0 By dividing the households from 1 to 8 in the questionnaires, it can be seen that %17.6 of the households were less than 3 people%45.8 between 3 and 5 people, %28.3 between 5 and 8 people, and finally, %8.3 of the households were more than 8 people. This indicates the large size of the households in these areas. Of the total respondents to the questionnaires, %62.5 of their previous residence was a village and %37.5 was a small town.

In general ,the analysis of urban management indicators is significant according to the tests conducted. It can be said that there is a significant difference in the level of error between the actual average and the hypothetical average ,and since the actual average obtained is lower than the hypothetical average, it can be concluded that from the point of view of the citizens ,all the indicators analyzed were evaluated below the average level of the Likert scale and the inefficiency of the urban management system played a decisive and effective role in the formation and expansion of informal settlements in the city of Tabriz.

By emphasizing the amount of t-value obtained, the seven elements of urban governance include participation ,accountability ,legality ,equality and justice ,transparency ,responsibility ,effectiveness , and efficiency.

Discussion of Results and Conclusions

Since the actual average obtained in Eidalo and Mollazaynal areas is lower than the hypothetical average, it can be concluded that from the citizens' point of view, the amount of using good urban governance according to the seven analyzed indicators is at a low level among the mentioned areas. Therefore, based on the results of the sample T-test, the citizens have evaluated the level of good governance in the districts below the average. It indicates that the urban management system of Tabriz, despite its efforts, has not been able to attract the satisfaction of the citizens in the mentioned marginal areas, since the level of desirable urban governance indicators is lower than the average level of the Likert scale.

In the surveys conducted on the informal neighborhoods of Tabriz ,all indicators ,including economic ,social ,cultural ,physical ,environmental ,etc ,.are at a low level compared to other central structures of the city .For this reason ,paying attention to the various aspects of shortcomings and developing an executive plan to fix them can facilitate the movement toward the goals and frameworks related to the issue.

In the field of participation, using the opinions of citizens ,especially educated and academic people, along with the creation of specialized meetings is important. Considering the accountability factor, inviting citizens to cooperate in various fields, especially students who have more free time and energy than other citizens ,should be considered .Optimizing the effects) i.e. creating ,strengthening , and empowering people's organizations at the level of localities and districts of the city through holding regular and continuous meetings in the municipality and consulting about the problems of the city with councils and city managers (can also be used to solve the problems of this settlement .

Keywords: Empowerment, Urban Management, Informal Settlement, Urban Neighborhoods, Tabriz.

برنامه‌ریزی فضایی
سال دوازدهم، شماره سوم، (پیاپی ٤٦)، پاییز ١٤٠١، ص ١٢٢- ١٠٩
تاریخ وصول: ١٤٠١/٨/٢٦ تاریخ پذیرش: ١٤٠١/١٢/١٠

مقاله پژوهشی

توانمندسازی سکونت‌گاه‌های غیررسمی با تأکید بر شاخص‌های حکمروایی مطلوب شهری (مطالعهٔ موردی: محلات غیررسمی کلان‌شهر تبریز)

داریوش نوین، دانشجوی دکتری گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرند، مرند، ایران
nowin.en@gmail.com
ابراهیم تقوی*، **استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرند، مرند، ایران**
taghavi.ebrahim477@gmail.com
بختیار عزت‌پناه، استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرند، مرند، ایران
dr_bezatpanah@yahoo.com

چکیده

امروزه یکی از رویکردهای مهم برای کنترل و مدیریت این پدیده، حکمروایی خوب شهری است. حکمروایی خوب شهری شیوه و فرایند ادارهٔ امور شهری با مشارکت سازندهی بخش‌های دولتی، خصوصی و جامعهٔ مدنی به‌منظور نیل به توسعهٔ پایدار شهری، ایجاد شهر سالم و ارتقای کیفیت زندگی تعریف می‌شود. در پژوهش حاضر، پهنه‌های اسکان غیررسمی کلان‌شهر تبریز با رویکرد حکمروایی مطلوب شهری بررسی شده است. روش پژوهش، شامل توصیفی‌تحلیلی و محاسبات آماری بوده و برای تحلیل داده‌های پژوهش، از نرم‌افزارهای آماری SPSS، EXCEL و تکنیک‌های آماری ازجمله آزمون T استفاده شده است. اطلاعات پژوهش به دو شیوهٔ کتابخانه‌ای و پیمایشی (با استفاده از پرسشنامه) گردآوری شده است. جامعهٔ آماری پژوهش، شامل ١٤٠٠ خانوار ساکن سکونت‌گاه‌های غیررسمی کلان‌شهر تبریز و حجم نمونهٔ ٣٠٠ نفر سرپرست خانوار است که با استفاده از فرمول کوکران و به روش تصادفی ساده انتخاب شده‌اند. برای پایایی پرسشنامه از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده که مقدار محاسبه‌شده ٠/٦ به دست آمده است. ارزش‌گذاری متغیرها با بهره‌مندی از طیف لیکرت صورت گرفته است. نتایج بررسی‌ها براساس شاخص‌های حکمروایی خوب شهری مشارکت، پاسخگویی، قانونمندی، عدالت، شفافیت، مسئولیت‌پذیری، اثربخشی و کارآمدی نشان‌دهندهٔ آن است که میزان بهره‌گیری از حکمروایی مطلوب شهری در تبریز در سطح متوسط و پایینی قرار دارد.

واژه‌های کلیدی: توانمندسازی، مدیریت شهری، سکونت‌گاه غیررسمی، محلات شهری، تبریز.

---

*نویسنده مسؤول

نوین، داریوش، تقوی، ابراهیم، عزت پناه، بختیار. (١٤٠١). توانمندسازی سکونت‌گاههای غیررسمی با تأکید بر شاخص‌های حکمروایی مطلوب شهری (مطالعه موردی: محلات غیررسمی کلان‌شهرتبریز). *برنامه ریزی فضایی*، ١٢ (٣)، ١٢٢- ١٠٩ .

2476-3357 © The Author(s). Pulished by University of Isfahan
This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0

https://doi.org/10.22108/sppl.2023.135434.1673 20.1001.1.22287485.1401.12.3.5.9

مقدمه

میزان اسکان غیررسمی در جهان رو به افزایش است. برآورد بانک جهانی تعداد فقرای شهری را تا سال ۲۰۲۵ به‌طور تقریبی بیش از ۱۵۰۰ میلیون نفر پیش‌بینی کرده است. حداقل ٦۰۰ میلیون نفر که بیشتر آنها را فقرا تشکیل می‌دهند، در شرایط تهدیدآمیز بهداشتی در محیط‌های شهری آلوده به سر می‌برند. یک سوم ساکنان شهری در مسکن غیراستاندارد زندگی می‌کنند. حداقل ۲۵۰ میلیون ساکن شهری هیچ‌گونه دسترسی فوری به آب لوله‌کشی سالم و ٤۰۰ میلیون نفر امکانات بهداشتی مناسبی ندارند؛ همچنین بسیاری از مراکز شهری در محاصرهٔ مشکلاتی چون افزایش جرم و جنایت و بزهکاری، فساد، رشوه‌خواری و جرائم سازمان‌یافته، قاچاق مواد مخدر، فحشا و نظایر آن قرار دارند. در مدل‌های اخیر توسعه که از سوی سازمان‌های بین‌المللی ترویج می‌شود، برای بهبود کیفیت و قابلیت زندگی شهری و نیل به توسعهٔ پایدار شهری، الگوی حکمروایی مطلوب شهری مطرح می‌شود که بر مبنای آن سلامت، نظم و امنیت با پیشرفت و رفاه به‌صورت توأمان محقق می‌شود. نظریهٔ حکمروایی مطلوب شهری که مورد پذیرش نخبگان و صاحب‌نظران و تأکید سازمان‌های جهانی و به‌ویژه مرکز سکونت‌گاه‌های انسانی سازمان ملل موسوم به هابیتات قرار گرفته، درصدد است تا شهرها هرچه کارآمدتر، عادلانه‌تر، ایمن‌تر و پایدارتر شوند. بدیهی است، اولین و مهم‌ترین گام برای هر نوع برنامه‌ریزی و کنترل، شناخت مسئله از طریق روش‌های علمی و منطقی خواهد بود و ویژگی‌های اساسی سکونت‌گاه‌های غیررسمی در سه حوزهٔ کالبدی، اجتماعی و قانونی تفکیک می‌شود (حکیمی و اسکویی ارس،۱٤۰۰). اسکان غیررسمی، حاشیه‌نشینی، زاغه‌نشینی، سکونت‌گاه‌های موقت، نامتعارف و غیره ازجمله جلوه‌های فقر شهری‌اند که چهرهٔ زشت خود را به اشکال مختلف در بخش مسکن نمایان می‌کنند. شرایط بد و نامطلوب زندگی برای میلیون‌ها نفر از ساکنان شهرها که از حقوق اولیهٔ انسانی خود محروم‌اند، نیازمند تلاش جدی اقشار مختلف جامعه، مسئولان دولتی و غیردولتی، برنامه‌ریزان و صاحب‌نظران مسائل شهری و منطقه‌ای است تا امکان توسعهٔ پایدار فراهم شود. به‌لحاظ قانونی مهم‌ترین ویژگی که این سکونت‌گاه‌های غیررسمی را متمایز می‌کند، این است که ساکنان این سکونت‌گاه‌ها فاقد مالکیت زمینی هستند که خانه‌های خود را روی آن می‌سازند. این زمین جزو زمین‌های دولتی، عمومی خالی از سکنه یا قطعات زمین حاشیهٔ شهرها مانند زمین‌های باتلاقی و نامطلوب است. در این مناطق، کاربری‌های ناسازگار در اغلب بافت‌ها، شبکه‌های دسترسی ناکارآمد، ناکافی و نامنظم با عرض کم و نفوذپذیری پایین، فقدان سیستم مناسب دفع و هدایت آب‌های سطحی، نبودِ سیستم فاضلاب مناسب، نگهداری دام در منازل و غیره از شاخص‌های زیست‌محیطی این واحدهاست (Menshawy et al., 2016). در اسکان غیررسمی تنها به جنبهٔ سکونت توجه نمی‌شود، بلکه قبل از آن به عوامل اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جامعه و فرایندهای به‌وجودآورنده توجه می‌شود که منبعث از متغیرهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی است (پاپلی یزدی و رجبی سناجردی، ۱۳۸۲)؛ درنتیجه افراد در سن کار و فعالیت، به امید دستیابی به موفقیت اقتصادی بهتر و رهایی از فقر، از زادگاه خود به دیگر نقاط به‌طور عمده از روستا به شهر مهاجرت می‌کنند. از آنجایی که گروه‌های فقیر مهاجر هنگام ورود به شهر امکان خرید، ساخت یا اجارهٔ سنگین خانه‌های آراسته و مد روز ندارند، به مناطق حاشیه‌نشین پناه می‌آورند و به این ترتیب فقر باعث شکل‌گیری مناطق حاشیه‌نشین در محیط‌های شهری

می‌شود (هیراسکار، ۱۳۷٦).

سابقهٔ کلان‌شهر تبریز کنونی به‌عنوان یک نقطهٔ سکونت‌گاهی به زمان اشکانی و ساسانی باز می‌گردد. این نقطه با نام‌های گوناگونی همچون تَورِز، تَورژ، تبریزو توری خوانده می‌شود. البته در آغاز دوران اسلامی روستای کوچکی بیش نبوده است. این شهر در طول حکومت چهارصدسالهٔ خاندان رَوّادی و اسکان قبیلهٔ عرب ازد به شکوفایی رسید. اوج شکوفایی تبریز در زمان ایلخانان بود که در این زمان این شهر پایتخت قلمرویی پهناور از نیل تا آسیای مرکزی بوده است. شهر تبریز در سده‌های گذشته شاهد حوادث متعددی از قبیل اشغال توسط بیگانگان و زمین‌لرزه‌های مهلک بوده است. این شهر پایتخت آق‌قویونلوها و قراقویونلوها، نخستین پایتخت حکومت صفویه و آغازگر انقلاب مشروطه علیه استبداد محمدعلی شاه بوده است. در کلان‌شهر تبریز نیز اسکان غیررسمی یکی از مشکلات و معضلات شهری به شمار می‌رود که از سال ۱۳٤۰ به بعد همچون لکهٔ سیاهی در کالبد شهر تبریز نمایان شد. این شیوهٔ سکونت، در شهر تبریز با سرعت فزاینده‌ای افزایش می‌یابد. از مهم‌ترین این بافت‌ها به بخش‌هایی از شمال شهر (بهشتی، سیلاب و ایده لو)، شمال غرب شهر (پارک بزرگ تبریز)، جنوب شهر (انتهای خیابان مارالان و طالقانی) و جنوب غربی شهر (محلهٔ آخماقیه) اشاره می‌شود که با مکانیسم خاص خود به‌سرعت در حال گسترش‌اند (نوین و داداش‌زاده، ۱۳۹۹). مساحت این نوع از سکونت‌گاه‌ها در تبریز ٤۰۰ هکتار با جمعیتی متجاوز از ٤۵۰ هزار نفر است. بررسی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری حاشیه‌نشینی در شهر تبریز نشان‌دهندهٔ آن است که بیکاری، درآمد کم، پایین‌بودن اجاره‌بهای مسکن و مهاجرت گسترده از محیط شهری کوچک و روستاهای استان از دلایل مهم است. محلات فقیرنشین کنونی با وجود دارابودن پیوستگی مناسب با بافت‌های شهری ساختار مناسب شهری ندارد. ازجمله شاخص‌های تعیین‌کنندهٔ تفاوت میان محلات دارای اسکان غیررسمی و فقیرنشین موجود با سایر بافت‌های شهری تبریز، مهاجرنشین‌بودن و بافت بدون طرح اندیشیدهٔ آنهاست. اداره‌کننده‌گان شهر آن‌چنان دست به گریبان حل مشکلات حادی همچون آلودگی زیست‌محیطی، بد مسکنی، ترافیک شهری، کمبود سرانه‌های خدماتی، سیل عظیم جمعیت و غیره هستند که کمتر فرصت یا حتی توان چاره‌جویی برای حل ریشه‌ای این‌گونه مسائل و حرکت به‌سوی چشم‌اندازی مطلوب را دارند (پرهیزکار، ۱۳۹۰) و (مشکینی و همکاران،۱۳۹۰).

با توجه به اینکه اسکان غیررسمی در زمینه‌ای از عوامل فراتر از مکان آن شکل گرفته و گسترش یافته است و بر محیطی فراتر از آن نیز تأثیر می‌گذارد، چاره‌جویی این مسئله به سیاست‌گذاری و اقدامات نه فقط در سطح محلی آن، بلکه در سطح ملی نیاز دارد. عواملی مانند بلایای طبیعی (زلزله، سیل و خشک‌سالی)، حوادث اجتماعی و سیاسی (جنگ‌زدگی)، ساختارهای اقتصادی (افزایش فقر شهری و ناکارآمدی بازارهای زمین و مسکن) و نارسایی‌های نظام برنامه‌ریزی و مدیریت شهری (تأمین‌نکردن فضای اسکان کم درآمدها و به حاشیه رانده‌شدن آنها) از عوامل اثرگذار بر گسترش شهرنشینی بوده است (جهان‌بین و همکاران، ۱٤۰۰)؛ بنابراین انکار نقش مهاجرت‌های روستایی در ایجاد سکونتگاه‌های غیررسمی امری غیرممکن است. با توجه به اهمیت موضوع، هدف این پژوهش، توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی محلات شهری تبریز با تأکید بر شاخص‌های حکمروایی مطلوب شهری است. چالش‌هایی که در این موضوع مطرح است، عبارت است از اینکه سیستم مدیریت شهری تا چه اندازه باعث شکل‌گیری و گسترش اسکان غیررسمی در سطح شهر تبریز شده است و همچنین چگونگی حکمروایی مطلوب شهری در فضاهای

شهری برای برطرف مشکلات است.

مبانی نظری

سکونت‌گاه‌های غیررسمی شامل مساکن خودرو و بدون هویت قانونی است که در اطراف شهرها به‌طور نامنظم و واحدهای مسکونی آن با مصالح بی‌دوام و کم دوام و فرسوده ساخته و پراکنده شده‌اند (ایراندوست و پاکزاد، ۱۳۹٤). تاکنون نظریه‌ها، راهبردها و رویکردهای متفاوتی در سراسر دنیا برای شناخت ابعاد و چگونگی برخورد با این پدیده مطرح و اجرا شده است. تخریب، نوسازی، جابه‌جایی و غیره؛ بنابراین هیچ‌کدام از این روش‌ها توفیق نسبی مطلوبی به دست نیاوردند. امروزه جامعهٔ جهانی به این نتیجه رسیده است که مشکل عمدهٔ مدیریت شهری، کمبود منابع مالی، تکنولوژی مدرن یا نیروی انسانی ماهر نیست، بلکه در شیوهٔ ادارهٔ این عوامل است (Ziari &Nozari, 2009).

براساس نظریهٔ فقر، وقتی در یک جامعه فقر وجود دارد که یک یا چند شخص سطح رفاه اقتصادی که طبق معیارهای آن جامعه دست‌کم معقول تلقی می‌شود، نداشته نباشد. فقر با توجه به دیدگاه‌های مختلف، تعابیر و تعاریف مختلفی دارد. با توجه به هرکدام از این دیدگاه‌ها، نحوهٔ اندازه‌گیری فقر و سیاست‌های مقابله با آن نیز متغیر خواهد بود. در دیدگاه بوم‌شناسی، نظریه‌های مربوط به نحوهٔ استفاده از زمین جزء اولین نظریه‌هایی هستند که دربارهٔ شکل‌گیری محله‌های فقیرنشین به کار برده و نحوهٔ استفاده از زمین از طریق فرآیند رقابت برای مصارف گوناگون تعیین می‌شود (Fanni & Razegi, 2009). مشهورترین الگوی دینامیکی کاربری زمین را برای اولین بار فون تونن و برایاما تلاش برای ترسیم الگوهای کشاورزی در ارتباط با بازار شهری به کار برد. بررسی قانونمند ساختار درونی شهرها از بررسی ساختار شهری مکتب شیکاگو آغاز شد. در مکتب شیکاگو برای تحلیل سکونت‌گاه‌های غیررسمی و فضای شهری باید به چهار متغیر اندازه و ویژگی‌های جمعیت، سازمان اجتماعی، محیط طبیعی و سطح پیشرفت فناوری رجوع کرد. در دیدگاه لیبرالی که مهم‌ترین چهرهٔ آن جان اف ترنر است که با مقالهٔ معروف با عنوان «سکونتگاه‌های شهری کنترل‌شده»، سکونت‌گاه‌های رسمی جهان سوم به‌ویژه آمریکای لاتین و جنوب شرق آسیا را مطالعه کرده است. در این دیدگاه با چرایی یا حقیقت این سکونت‌گاه‌ها درگیر نمی‌شود و واقعیت موجود را قهر و نتیجهٔ نظام جهانی موجود دانسته است و به ارائهٔ راهکارهایی بسنده می‌کند (Barabadi, 2002). مکتب وابستگی ابتدا، در آمریکای لاتین و به‌عنوان عکس‌العملی نسبت‌به شکست برنامهٔ کمیسیون اقتصادی سازمان ملل برای آمریکای لاتین (اکلا) و نیز تحت‌تأثیر نو مارکسیسم در اوایل دههٔ ۱۹۰٦ مطرح شد. هدف مکتب وابستگی نیز طرح الگوی عام وابستگی در جهان سوم در طول تاریخ سرمایه‌داری از قرن شانزدهم به بعد است. بدین ترتیب در جریان ارائهٔ یک نمونهٔ آرمانی از بنای وابستگی به‌ناچار تنوعات محلی و پیچیدگی‌های تاریخی تا حدی کنار گذاشته می‌شوند. از نیمهٔ دههٔ ۱۹۳٦، انتقادات نسبت‌به سیاست‌های بالا به پایین به‌خصوص دربارهٔ خط مشی قطب رشد مطرح شد (Abedin, 1993). این نظریه که فقط یک مسیر خطی برای توسعه وجود دارد، توسعهٔ با رشد اقتصاد یکی است، به چالش کشیده شدند. در استراتژی توسعه از پایین، هدف‌های اجتماعی وسیع و انگیزه‌های داخلی در نظر گرفته می‌شود و رفع نیازهای اساسی بیشتر مردم شهری برخورد مستقیم با فرصت‌های اشتغال به‌همراه بهبود بخشی به مناطق مسکونی گروه‌های کم درآمد، افزایش خودکفایی و اعتمادبه‌نفس، تجدیدنظر در قوانین شهری به نفع بیشتر

مردم، تقویت سازمان‌های محلی، تأمین منابع مالی در عرصهٔ خدمات بـه اقشـار ضـعیف، اجـرای برنامـه‌ریـزی‌هـای شهری، سالم‌سازی محیط‌زیست در مناطق پر تراکم و بهره‌مندی مردم از مزایای توسعه و امکانات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در اولویت قرار می‌گیرند. از طرفی دیگر، براساس نظریهٔ پولورالیسم هنگامی که مشـارکت مـردم بـه‌عنوان یک ارزش اجتماعی در جامعه پذیرفته شد، همچون وسیله‌ای بسیار مهم بـرای رفـع بسـیاری از نیازهـای اساسـی و عمومی محلی، منطقه‌ای و ملی به کار می‌آید، بهسازی شهری همراه با توانمندسـازی اجتماعـات ضـعیف، رهیافـت نوینی است که به‌دنبال شکست و عدم موفقیت راهبردهای قبل از خود ارائه می‌شود و راه‌حل مسئلهٔ فقـر شـهری و اسکان غیررسمی را تنها بر مهندسی فنی و تزریق منابع مالی دولتی نمی‌بیند، بلکه در کنار و مقدم بر آنهـا مهندسـی اجتماعی با حمایت بخش عمومی و سازمان‌های غیردولتی، محلی و مشارکت فعال سـاکنان مدنظراسـت. در اواخـر دههٔ ۱۹۷۰ یک شیوهٔ جدید به‌تدریج از جانب بانک جهانی، سازمان ملل متحد و مؤسسهٔ بین‌المللـی توسـعهٔ ایالـات متحده اتخاذ شد که براساس آن، دولت‌ها و تسهیلات بهبود شرایط فقرا را شکل داده اسـت و ایـن اجتماعـات فقیـر هستند که خود راه ارتقا را می‌یابند (Narayan, 2002).

پیشینهٔ تحقیق

با توجه به درگیربودن بسیاری از کشورهای جهان بـه‌ویژه در حـال توسـعه بـا ایـن پدیـدهٔ شـهری، مطالعـات و پژوهش‌های فراوانی پیرامون این موضوع، سیاست‌ها و راهبردهـای سـاماندهی و توانمندسـازی اسـکان غیررسـمی صورت گرفته است. در ایران نیز پژوهش‌هایی از سوی اندیشمندان، محققان، سازمان‌ها و نهادهای مسئول بـه انجـام رسیده است. داداش‌پور و همکاران (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنـوان تحلیـل نقـش توانمندسـازی سـاکنان در بهسـازی کالبدی محیطی سکونت‌گاه‌های غیررسمی نمونهٔ موردی: محدودهٔ شرق کـال عیـدگاه شـهر سـبزوار بـه ایـن نتیجـه رسیده‌اند که بین سطح توانمندی ساکنان و میزان تمایل آنهـا بـرای مشـارکت در بهسـازی کالبـدی محیطـی رابطـهٔ معناداری وجود دارد و در درجهٔ اول، توانمندسازی نهادی سپس اجتماعی و در درجهٔ بعـدی اقتصـادی در افـزایش مشارکت ساکنان در برنامه‌های بهسازی کالبدی محیطی مؤثر است.

شیبانی و همکاران (۱۳۹۸) با روش پژوهش، توصیفی ـ تحلیلی نشان دادند که به دلیل غیـر منعطف‌بـودن، نبـودن مـدیریت جـامع شـهری، تناسب‌نداشـتن مقیاس‌هـای طرح‌هـا بـا جهـت تجزیـه و تحلیـل فنـی در محـدودهٔ بافـت سکونت‌گاه‌های غیررسمی و دیدگاه سنتی، ناکافی‌بودن وام‌های نوسازی و همچنین نبـودِ نظـم سلسـله‌مراتبی در تهیـهٔ طرح‌های توسعهٔ شهر امکان تحقق پذیری را در سکونت‌گاه‌های شهر زاهدان سخت و کم رنگ کرده است.

خانی و همکاران (۱٤۰۰) با یک بررسی توصیفی، گونهٔ اکتشافی و بـا کمـک داده‌هـای ثانویـه (اطلاعـات سرشـماری در سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵)، دربارهٔ محله‌های سنندج به این نتیجه رسیدند کـه بیشـترین دگرگونی‌هـای جمعیتـی شـهر سنندج دربرگیرندهٔ حجم، آهنگ رشد جمعیت و مهاجرت در سکونت‌گاه‌های غیررسمی شکل می‌گیـرد. علـاوه بـر ایـن، از دید ویژگی‌های ایستای جمعیت شامل تراکم در خانوار و زمین، چگونگی آموزش، بار تکفل و چندوچونی اشـتغال گونـه‌ای ناپایداری و نبودِ توازن میان سکونتگاه‌ها برپاست که همگی زمینه‌ساز نمایان‌شدن دیگر چالش‌های شهری هستند. نتـایج ایـن پژوهش، علاوه بر نشان‌دادن ابعاد و ویژگی‌های مختلف جمعیت در منـاطق و محلـات سـنندج، درس‌هـای مهمـی را بـرای

برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران دربارهٔ سیاست‌های توزیع مجدد جمعیت و مدیریت شهری ارائه می‌کند.

Kuffer et al., (2016) در مقالهٔ خود با عنوان «چارچوب مفهومی مشارکت مردمی در تأمین کیفیت زندگی فقرای شهری در مالزی» معتقدند که کیفیت زندگی و فقر شهری یک میدان در حال رشد تحقیقات است که جدا از هم نیست. این طور به نظر می‌رسد که کیفیت زندگی موردتوجه و علاقهٔ بسیاری از احزاب، مدیران و برنامه‌ریزان شهری است و کیفیت زندگی نیاز به تلاش‌های بی‌پایان دارد.

Soyinka et al., (2017) رشد مراکز شهری در سراسر جهان را علت نگرانی‌های عمده‌ای برای طراحان، معماران و برنامه‌ریزان محیط‌زیست دانسته، بر نیاز به یک برنامه‌ریزی بهتر در جهان شهرسازی تأکید کرده که با گسترش مناطق شهری دسترسی مردم به امکانات مدرن و زیرساخت‌های شهری افزایش یافته است؛ اما کاهش کیفیت زندگی به علت نبودِ تعادل اجتماعی مشخصهٔ شهرهای بزرگ است.

از آنجایی که سکونت‌گاه‌های غیررسمی با تجمعی از اقشار کم درآمد و اغلب مشاغل غیررسمی و شیوه‌ای از شهرنشینی ناپایدار همراه‌اند، زمینه‌ساز بسیاری از آسیب‌های اجتماعی به شمار می‌روند و گاه موجب بروز ویژگی‌های منفی شخصیتی مانند: پوچی و بی‌ارزشی، بی‌هویتی، حقارت، سرخوردگی و ناتوان‌بودن در بروز احساساتی مانند خشم و خود یکی از عوامل اصلی بروز انواع بزهکاری‌هایی ازجمله اعتیاد، برخوردهای فیزیکی و سرقت می‌شوند (Nassar et al., 2017).

Kadago et al., (2018)، در پژوهشی حکمروایی مطلوب شهری، فعالیت‌ها، روابط و پارادایم‌ها را در نایروبی بررسی کرده و از پنج مؤلفهٔ مهم حکمروایی مطلوب شهری (کارایی و اثربخشی، مساوات و برابری، مشارکت، پاسخگویی و امنیت)، شفافیت و پاسخگویی را از مهم‌ترین معیارهای حکمروایی مطلوب در این شهر برشمرده‌اند.

پورطاهری و همکاران (۲۰۲۱) یافته‌های پژوهش در دو دستهٔ اصلی شامل سیاست‌های مربوط به جلوگیری از ایجاد مناطق زاغه‌نشین و ارائهٔ خدمات و احیای مناطق زاغه‌نشین تقسیم‌بندی کردند. جلوگیری از مهاجرت از داخل شهرها به مناطق فقیرنشین، فقرزدایی، حفظ بافت روستایی از طریق طرح هادی روستا، توزیع متوازن جمعیت با رویکرد محوطه‌سازی و توسعهٔ اراضی، ایجاد کمربند سبز در اطراف شهرها و مقابلهٔ اجباری با ساخت و سازهای غیرمجاز در محله‌های فقیرنشین ازجملهٔ این سیاست‌ها محسوب می‌شدند.

Yang et al., (2022)، در مطالعهٔ سکونت‌گاه‌های غیررسمی شهر گانگزو، به علل و تحولات این مکان‌ها توجه کردند و با توجه به مطالعات اندکی که بر بررسی استراتژی‌های حاکمیت فضایی سکونت‌گاه‌های غیررسمی وجود دارد، چارچوبی برای حاکمیت فضایی سکونتگاه‌های غیررسمی و توجیه علل آنها ایجاد کردند. نتایج نشان‌دهندهٔ آن بود که چین تحت‌تأثیر یک سیستم زمین دوگانهٔ شهری – روستایی است که در آن سیستم مالکیت زمین جمعی مخصوص روستاییان بوده است که در طول شهرنشینی پذیرفته‌اند. استراتژی‌های متنوع توسعهٔ زمین براساس مشوق‌های اجارهٔ زمین برای جذب سرمایه‌گذاری و کسب سود به گسترش سریع سکونت‌گاه‌های غیررسمی منجر شده است.

منطقهٔ موردمطالعه

تبریز، مرکز استان آذربایجان شرقی، یکی از شهرهای بزرگ ایران است. این شهر بزرگ‌ترین شهر منطقهٔ شمال غرب کشور بوده است و قطب اداری، ارتباطی، بازرگانی، سیاسی، صنعتی، فرهنگی و ... این منطقه شناخته می‌شود. تبریز در منطقه‌ای به وسعت ۱۵۰کیلومترمربع گسترده شده است. این شهر از شمال به کوه عینالی، از غرب به جلگهٔ تبریز و از جنوب به دامنه‌های کوه سهند محدود شده است. جمعیت این شهر براساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال ۱٤۰۰، ۱٦۲۷۳۰٤ نفر بود که از این تعداد حدود یک سوم یعنی ٤۵۰ هزار نفر در اسکان‌های غیررسمی ساکن بوده‌اند (شکل ۱).

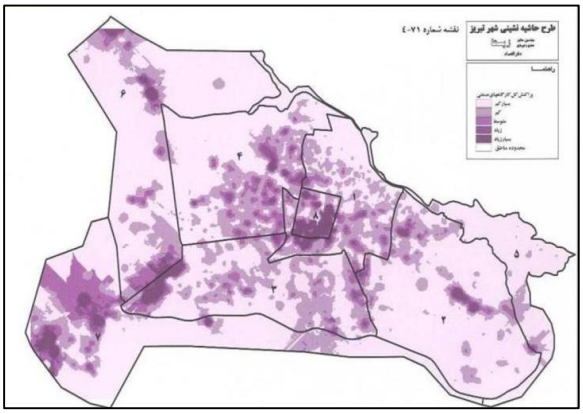

شکل (۱) نقشهٔ موقعیت سکونت‌گاه‌های غیررسمی کلان‌شهر تبریز

Figure (1) The location of informal settlements in Tabriz metropolis

روش پژوهش

روش در پژوهش حاضر، تلفیقی از مطالعات توصیفی تحلیلی برای دستیابی به اهداف مدنظر است. با توجه به موضوع موردبررسی و ماهیت کاربردی پژوهش جمع‌آوری اطلاعات به دو شیوهٔ اسنادی و پیمایشی بوده است. متداول‌ترین روش برای دستیابی به اطلاعات اولیه یا داده‌های آماری اخذ آن به‌صورت مستقیم از ساکنان و مدیران شهری است که از روش مشاهده و پرسشنامه استفاده شده است. اطلاعات حاصل از سؤالات پرسشنامه پس از جمع‌آوری، با نرم‌افزارهای آماری تحلیل شده است تا اهداف مدنظر این پژوهش محقق شوند. برای محاسبات آماری و تحلیل داده‌های پژوهش، از نرم‌افزارهای آماری SPSS، Excel و مدل‌های برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای ازجمله ضریب پراکندگی و آزمون T و برای تهیه و ترسیم نقشه‌ها از سیستم اطلاعات جغرافیایی GIS استفاده شده است. بدین منظور ۱۲۰ نفر با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده به‌عنوان حجم نمونه انتخاب شده‌اند. گفتنی است که جامعهٔ آماری پژوهش حدود ۱٤۰۰ نفر بوده است. در این راستا، با استفاده از مقیاس‌های آزمون‌شده در پژوهش‌های مربوط به اسکان‌های غیررسمی و نظرخواهی از استادان و کارشناسان متخصص در این زمینه، گام اول برداشته شد. سپس پرسشنامهٔ تدوین‌شده طی دو مرحلهٔ مقدماتی و نهایی تکمیل و با بررسی پاسخ‌های به‌دست‌آمده از ۳۰ پرسشنامه مقدماتی و انجام محاسبات آماری لازم، پرسشنامهٔ نهایی تدوین شد. در این پژوهش برای تحلیل و

بررسی میزان صحت پرسش‌های پرسشنامه و سنجش سطح مناسب ابزار تحلیل، با استفاده از روش تحلیل قابلیت اطمینان ضرایب آلفای تمامی پرسش‌ها محاسبه شده است. براساس محاسبات صورت‌گرفته ضرایب آلفای تمامی پرسشنامه بزرگ‌تر از ۰/٦ و همچنین ضریب کل آلفا ۰/۷۵۲ است.

موقعیت جغرافیایی و ویژگی‌های سکونت‌گاه‌های غیررسمی کلان‌شهر تبریز

پهنهٔ حاشیه‌نشین شمال کلان‌شهر تبریز، وسیع‌ترین و فقیرترین پهنهٔ حاشیه‌نشین شهر را تشکیل می‌دهد و جمعیت آن قریب به ۳۰۰ هزار نفر است. از شمال به اتوبان پاسداران، از جنوب به خیابان‌های عباسی، مفتح و سرباز شهید و از شرق به میدان فهمیده ختم می‌شود. چهار محله از محلات این پهنهٔ حاشیه‌نشین به اسامی احمدآباد، خلیل‌آباد، ملازینال و سیلاب قوشخانه از طرف بانک جهانی به‌عنوان پایلوت انتخاب شده‌اند (نوین و داداش‌زاده، ۱۳۹۹).

پهنهٔ حاشیه‌نشین جنوب در انتهای خیابان‌های مارالان، حافظ، طالقانی و لاله و در مجاورت کمربندی جنوبی شهر کشیده شده است و جمعیت آن حدود ۳۰ هزار نفر تخمین زده می‌شود. این منطقه نسبت‌به پهنهٔ حاشیه‌نشین شمال وضعیت مطلوبی دارد (نوین و داداش‌زاده، ۱۳۹۹).

پهنهٔ حاشیه‌نشین پارک بزرگ، جدیدترین و کوچک‌ترین پهنهٔ اسکان غیررسمی شهر تبریز است. عمر ساخت‌وساز در آن به‌ندرت به بیش از ۱۰ سال می‌رسد و جمعیت آن حدود ۱۰ هزار نفر برآورد می‌شود. اسکان غیررسمی پارک بزرگ تبریز از یکدستی و انسجام اجتماعی بیشتری نسبت‌به سایر مناطق حاشیه‌نشین برخوردار است و اغلب به اقشار فقیر شهری تعلق دارد. از دیگر مشکلات این محله‌ها، آثار نامطلوب زیست‌محیطی و آلودگی‌های ناشی از توأم‌شدن آب‌های زیرزمینی با فاضلاب واحدهای مسکونی و رهاشدن آن در باغات اطراف است.

آخماقیه و رواسان دو روستا از توابع تبریز بودند که در سال‌های اخیر با توسعهٔ شهرستان تبریز وارد محدودهٔ شهر شدند و به‌عنوان شهرداری منطقهٔ ۷ تبریز شناخته می‌شوند. ساکنان این دو روستا با تفکیک قطعات کشاورزی آنها را به افراد فقیر و روستاییان مهاجر فروختند و نزدیکی این روستاها به بخش صنعتی تبریز و بافت روستایی آن موجب شد، روستاییان مهاجر که توان خرید زمین را در مراکز شهری نداشتند، به این مناطق روی بیاورند. تفاوت فرهنگ‌ها در این منطقه سبب هرج‌ومرج بیشتر و افزایش جرایمی نظیر اعتیاد، قاچاق، فساد و ... تأثیر بسزایی داشته است. جمعیت این محدوده حدود ٤۰ هزار نفر تخمین زده می‌شود.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

یافته‌های توصیفی پژوهش حاضر نشان‌دهندهٔ آن است که از ۳۰۰ نفر پاسخگویان ۲۵۵ نفر مرد و ٤۵ نفر زن هستند که به‌ترتیب ۷۰/۸ و ۲۹/۲ درصد جمعیت نمونه را تشکیل می‌دهند. پس از بررسی همهٔ پرسشنامه‌ها معلوم شد که سرپرست‌های ۳۰-۲۱ سال ۱۳/۳ درصد، سرپرست‌های ٤۰-۳۱ سال ۳۵ درصد، سرپرست‌های ۵۰-٤۱ سال ۳۰ درصد، سرپرست‌های ٦۰-۵۱ سال ۱۵/۸ درصد و سرپرست‌های بیش از ٦۰ سال ۵/۸ درصد را تشکیل می‌دهند. با تقسیم‌بندی خانوارها از ۱ نفره تا ۸ نفره در پرسشنامه‌ها مشاهده می‌شود که ۱۷/٦ درصد از خانوارها کمتر از ۳ نفره بوده‌اند، ٤۵/۸ درصد بین ۳ تا ۵ نفره، ۲۸/۳ درصد بین ۵ تا ۸ نفره و درنهایت ۸/۳ درصد از خانوارها دارای تعداد نفرات بیشتر از ۸ نفر هستند که نشان‌دهندهٔ بالابودن بعد خانوارها در این مناطق است. از مجموع پاسخگویان به

پرسشنامه‌ها، محل سکونت قبلی ۶۲/۵ درصد آنها روستا و ۳۷/۵ درصد شهرهای کوچک است (جدول ۱ و ۲).

هر فعالیت اجتماعی بدون وجود مدیریت سازمان‌یافته که اهداف و ابزارهای رسیدن به آنها را مشخص و فعالیت‌ها را هماهنگ کند، از هم می‌پاشد و به بی‌نظمی گرایش پیدا می‌کند؛ همچنین شهر که پیچیده‌ترین و متنوع‌ترین جلوه‌های زندگی بشری را در خود دارد، بدون وجود نظام مدیریت شهری که ضمن انجام برنامه‌ریزی‌های لازم برای رشد و توسعهٔ آیندهٔ شهر با مسائل و مشکلات کنونی مقابله کند، بی‌سامان می‌شود (Ren, 2018). مدیریت شهری به‌عنوان چارچوب سازمان توسعهٔ شهری، به سیاست‌ها، برنامه‌ریزی‌ها، طرح‌ها و عملیاتی مربوط می‌شود که در پی اطمینان از تطابق رشد جمعیت با دسترسی به زیرساخت‌های اساسی مسکن و اشتغال هستند، مدیریت شهری در حوزهٔ زمین و مسکن شهری، خدمات اجتماعی و زیربنایی، توسعهٔ اقتصادی و زیست‌محیطی به‌طور یکپارچه وارد می‌شود. شرایط و محیط لازم برای موفقیت مدیریت شهری، یکپارچگی تصمیمات، داشتن اختیار بر منابع، هماهنگی و توان اجرایی و نظارتی در سطح شهر است که در صورت وجود حکومت شهری این شرایط به بهترین وجه برآورده می‌شود (Zazyki, 2022). شورای شهر و شهرداری ارکان اصلی مدیریت شهری را در شهرهای امروزی ایران تشکیل می‌دهند. در بخش تصمیم‌گیری شورای شهر و اجرای شهرداری‌ها هدایت توسعهٔ شهری را بر عهده دارند. مقابله با فقر و تقویت اقتصاد شهری به‌ویژه در بخش‌های محروم آن و تأسیس زیر ساخت‌ها، مدیریت نحوهٔ بهره‌برداری از زمین شهری، تأمین مسکن مناسب و ارائهٔ خدمات شهری ازجمله مهم‌ترین وظایفی است که بر عهدهٔ شهرداری‌هاست (مرکز مطالعات وزارت کشور، ۱۳۷۹). اسکان غیررسمی در کلان‌شهر تبریز به لحاظ برخورداری از بسیاری از مسائل اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و زیست‌محیطی باید موردتوجه مدیریت شهری قرار گیرد. یکی از موضوعاتی که در مدیریت شهری ایلام مورد بی‌توجهی و غفلت قرار گرفته و شهرداری موظف به ساخت خانه‌های ارزان قیمت برای اشخاص بی‌بضاعت ساکن در شهر است.

جدول (۱) نتایج آزمون تی تک نمونه‌ای در ارتباط با ناکارآمدی سیستم مدیریت شهری و اسکان غیررسمی

Table (1) the results of a sample T-Tech exam related to the inefficiency of the urban management system and informal housing

نام متغیر	تعداد	میانگین فرضی	میانگین واقعی	انحراف معیار	درجهٔ آزادی	T	سطح معناداری	سطح خطا
حمل‌ونقل	۳۰۰	۳	۲/۶۱	۰/۰۸۵۹	۲۹۹	−۱/۲۱۰	۰/۰۱۴۱	۰/۰۵
بهداشت عمومی	۳۰۰	۳	۲/۱۶	۰/۰۶۶۷	۲۹۹	−۰/۸۷۲	۰/۰۹۳	۰/۰۵
بخش درمانی	۳۰۰	۳	۲/۷۹	۰/۹۳۷	۲۹۹	−۲/۱۲۵	۰/۰۰۰	۰/۰۵
فضای سبز	۳۰۰	۳	۲/۱	۰/۸۵۰	۲۹۹	−۴/۳۵۰	۰/۰۰۰	۰/۰۵
فضای ورزشی	۳۰۰	۳	۱/۰۸	۰/۸۴۸	۲۹۹	−۳/۶۷۰	۰/۳۳۰	۰/۰۵
کیفیت معابر	۳۰۰	۳	۲/۵	۰/۸۹۹	۲۹۹	−۴/۹۵۵	۰/۰۰۰	۰/۰۵
پسماند	۳۰۰	۳	۲/۷۸	۰/۸۵۵	۲۹۹	−۱/۱۶۵	۰/۱۳۴	۰/۰۵
امنیت	۳۰۰	۳	۳/۰۰	۰/۹۳۱	۲۹۹	۰/۶۲۲	۱/۰۰۰	۰/۰۵
خدمات آموزشی	۳۰۰	۳	۳/۱۰	۰/۹۵۰	۲۹۹	۰/۷۱۰	۰/۱۱۰	۰/۰۵
خدمات فرهنگی	۳۰۰	۳	۱/۴۵	۰/۶۰۳	۲۹۹	−۱۳/۲۶۳	۰/۰۰۰	۵/۰۵
دفع فاضلاب	۳۰۰	۳	۲/۹۶	۱/۰۸۴	۲۹۹	−۰/۳۸۷	۰/۷۰۰	۰/۰۵
خدمات برق	۳۰۰	۳	۴/۰۰	۰/۸۴۱	۲۹۹	۱۲/۷۱۳	۰/۰۰۰	۰/۰۵

خدمات گاز	۳۰۰	۳	٤/٥۲	۰/۹٥٤	۲۹۹	۱۳/۰۱٥	۰/۰۰۰	٥/۰٥
خدمات مخابرات	۳۰۰	۳	۳/۱۳	۱/۰۹٦	۲۹۹	۰/۷٤٦	۰/۳۹۲	۰/۰٥
کیفیت بنا و معماری	۳۰۰	۳	۱/۸۰	۰/۷٤۹	۲۹۹	-۱٥/۲٦۳	۰/۰۰۰	۰/۰٥
مدیریت شهری	۳۰۰	۳	۲/۸۷	۰/۸۸۱	۲۹۹	-۱/۱٥٥	۰/۱۲٤	۰/۰٥

درمجموع تحلیل شاخص‌های مدیریت شهری با توجه به جدول (۱) و با تأکید بر میزان به‌دست‌آمده معنی‌دار است. گفته می‌شود، بین میانگین واقعی و فرضی تفاوت معنی‌دار در سطح خطا وجود دارد و از آنجایی که میانگین واقعی به‌دست‌آمده کمتر از میانگین فرضی است، این نتیجه حاصل می‌شود که از دیدگاه شهروندان تمامی شاخص‌های مورد تحلیل، پایین‌تر از حد متوسط طیف لیکرت ارزیابی شده است و ناکارآمدی سیستم مدیریت شهری در شکل‌گیری و گسترش سکونت‌گاه‌های غیررسمی در سطح شهر تبریز نقش تعیین‌کننده و مؤثری داشته است. با توجه به جدول (۱) بیشترین انحراف معیار مربوط به متغیرهای دفع فاضلاب (۱./۰۸٤) و خدمات مخابرات (۱/۰۹٦) و مدیریت شهری باید حل این دو مورد را در اولویت قرار دهند تا سطح رضایت شهروندان افزایش یابد و در مرحلهٔ بعد به‌ترتیب بیشترین انحراف معیار مربوط به خدمات گازرسانی (۰/۹٥٤)، خدمات آموزشی (۰/۹٥۰)، بخش درمانی (۰/۹۳۷) و امنیت (۰/۹۳۱) است.

جدول (۲) وضعیت حکمروایی مطلوب شهری بین نواحی غیررسمی (مأخذ: نگارندگان)

Table (2) the state of optimal urban governance between informal areas (source: authors)

شاخص‌ها	نواحی	تعداد	میانگین فرضی	میانگین واقعی	درجهٔ آزادی	انحراف معیار	T	سطح معناداری	سطح خطا
مشارکت	ملازینال	۱۲۰	۳	۲/۳۳	۳۹	۰,۳۹۹	-۱۰/٥٥٦	۰/۰۰۰	۰/۰٥
	ایده‌لو	۱۳۰	۳	۲/۱۸	٤۹	۰/٦۳۹	-۸/۹۹٤	۰/۰۰۰	۰/۰٥
پاسخگویی	ملازینال	۱۲۰	۳	۱/۹۷	۳۹	۰/٤۸٥	-۱۰/٥٥٦	۰/۰۰۰	۰/۰٥
	ایده‌لو	۱۳۰	۳	۱/۹۱	٤۹	۰/٤۰۲	-۱۹/۰٦۷	۰/۰۰۰	۰/۰٥
قانونمندی	ملازینال	۱۲۰	۳	۳/۲۳	۳۹	۰/۳۹۳	۳/۷٤۹	۰/۰٥۸	۰/۰٥
	ایده‌لو	۱۳۰	۳	۳/۰٤	٤۹	۰/۷۳۳	۰/۳۸٦	۰/۷۰۱	۰/۰٥
عدالت و برابری	ملازینال	۱۲۰	۳	۲/۳٦	۳۹	۰/٤۱۲	-۹/۷۲۱	۰/۰۰۰	۰/۰٥
	ایده‌لو	۱۳۰	۳	۱/۹۲	٤۹	۰/٤۱۱	-۱۸/٤٥٦	۰/۰۰۰	۰/۰٥
شفافیت	ملازینال	۱۲۰	۳	۲/۲٤	۳۹	۰/۳٦۱	-۱۳/۲٥۲	۰/۰۰۰	۰/۰٥
	ایده‌لو	۱۳۰	۳	۱/۸۹	٤۹	۰/٤۸۷	-۱٦/۳٦۱	۰/۰۰۰	۰/۰٥
مسئولیت‌پذیری	ملازینال	۱۲۰	۳	۲/۰۱	۳۹	۰/۲۷۹	-۲۱/۱۱٤	۰/۰۰۰	۰/۰٥
	ایده‌لو	۱۳۰	۳	۱/۷٤	٤۹	۰/۳۹٤	-۲۲/٥۹۳	۰/۰۰۰	۰/۰٥
کارآمدی	ملازینال	۱۲۰	۳	۲/٤٤	۳۹	۰/۲٥٤	-۱۳/۸٦۳	۰/۰۰۰	۰/۰٥
	ایده‌لو	۱۳۰	۳	۲/٦٦	٤۹	۰/٥۲۱	-٤/٥۱۸	۰/۰۰۰	۰/۰٥
مجموع	ملازینال	۱۲۰	۳	۲/۳۷	۳۹	۰/۱۹۳	-۲۰/٥۷۰	۰/۰۰۰	۰/۰٥
	ایده‌لو	۱۳۰	۳	۲/۱۹	٤۹	۰/۲۳۹	-۲۳/۷۷۰	۰/۰۰۰	۰/۰٥

براساس جدول (۲) و با تأکید بر میزان t به‌دست‌آمده، میزان بهره‌گیری از حکمروایی خوب شهری (با توجه به هفت شاخص: مشارکت، پاسخگویی، قانونمندی، برابری و عدالت، شفافیت، مسئولیت‌پذیری، اثربخشی و کارآمدی)، محله‌های ملازینال و ایده‌لو در سطح خطای ۰/۰۵ معنی‌دار هستند. براساس مجموع شاخص‌های مورد ارزیابی گفته می‌شود، بین میانگین واقعی (۲/۱۹) و فرضی (۳) تفاوت معنی‌داری وجود دارد و از آنجایی که میانگین واقعی به‌دست‌آمده در نواحی ایده‌لو و ملازینال کمتر از میانگین فرضی است، این نتیجه حاصل می‌شود که از دیدگاه شهروندان میزان بهره‌گیری از حکمروایی خوب شهری با توجه به هفت شاخص مورد تحلیل بین نواحی مذکور در سطح پایینی قرار دارد؛ بنابراین براساس نتایج آزمون تی تک نمونه‌ای، شهروندان سطح حکمروایی خوب را بین نواحی کمتر از حد متوسط ارزشیابی کرده‌اند. نتیجه اینکه نظام مدیریت شهری تبریز با وجود تلاش‌های خود نتوانسته است، رضایت شهروندان را بین نواحی حاشیه‌نشین مذکور جلب کند و سطح شاخص‌های حکمروایی مطلوب شهری پایین‌تر از حد متوسط طیف لیکرت است. به‌طور کلی در تحلیل شاخص‌های مدیریت شهری (حمل‌ونقل، بهداشت عمومی و درمانی، فضای سبز، فضای ورزشی، کیفیت معابر، پسماند، امنیت، خدمات آموزشی، خدمات فرهنگی، دفع فاضلاب، خدمات برق خانگی، خدمات گازرسانی، خدمات مخابراتی و معماری) با استفاده از آزمون t تک نمونه‌ای گفته می‌شود، بین میانگین واقعی و فرضی این بخش از تبریز تفاوت معناداری وجود دارد و از آنجایی که میانگین واقعی به‌دست‌آمده کمتر از میانگین فرضی است، این نتیجه حاصل می‌شود که از دیدگاه شهروندان این محله‌ها عملکرد مدیریت شهری در سطح پایینی قرار دارد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

از هدف‌های اصلی رویکرد حکمروایی این است که ساکنان شهرها از یک شهروند انفعالی به فعال و مسئولیت‌پذیر تبدیل شوند. درواقع ایجاد فضای رقابتی، شهروندان را به‌صورت سیستماتیک در مدیریت و ادارهٔ امور خود دخیل می‌کند تا اقدامات ضروری را برای بهبود امور خویش به انجام رسانند (ملکی و موسوی، ۱٤۰۰). در بررسی‌های انجام‌شده از محلات غیررسمی تبریز، تمامی شاخص‌ها اعم از اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، کالبدی، زیست‌محیطی و غیره در مقایسه با سایر بافت‌های اصلی شهر، در سطح پایینی قرار دارد؛ به همین دلیل توجه به وجوه مختلف کاستی‌ها و کمبودها و تدوین برنامهٔ اجرایی رفع آنها حرکت به‌سمت اهداف و چهارچوب‌های مرتبط با موضوع را تسهیل می‌بخشد.

توسعهٔ زیرساخت‌ها، افزایش سطح خدمات شهری، توزیع فضایی و مکان‌یابی مناسب آنها در سطح محلات.

تأکید بر مدیریت یکپارچهٔ شهری با توسعه و تقویت پایداری اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و زیست‌محیطی محلات غیررسمی.

ضرورت ایجاد و تأسیس ساختاری توانبخش در راستای ارتقای توان مهارت‌های فنی حرفه‌ای و سطح دانش ساکنان محلات غیررسمی.

ضرورت تأمین نیازهای سکونتی گروه‌های کم‌درآمد شهری.

ساماندهی شبکهٔ معابر برای ایجاد حداقل دسترسی وسایط نقلیهٔ عمومی و خصوصی به‌منظور دسترسی راحت به خدمات عمومی درون و برون محله‌ای.

دسترسی حداقل مطلوب به سایر خدمات زیربنایی و عمومی، تأمین نیازهای عمومی اقتصادی و معضلات بیکاری ....

در زمینهٔ مشارکت با استفاده از نظرات شهروندان به‌خصوص افراد تحصیل‌کرده و دانشگاهی به‌همراه ایجاد نشست‌های تخصصی، دعوت به همکاری شهروندان در زمینه‌های مختلف به‌ویژه دانشجویان که دارای وقت آزاد و انرژی بیشتری نسبت‌به سایر شهروندان هستند، در زمینهٔ پاسخگویی با وجود سازوکار ارتباطی مناسب برای شهروندان و ایجاد ارتباط راحت با مدیران شهر و در زمینهٔ کارایی و اثربخشی با هزینه‌کرد بهینهٔ عوارض (ایجاد، تقویت و توانمندسازی تشکل‌های مردمی در سطح محلات و نواحی شهر از طریق برگزاری جلسات منظم و پیوسته در شهرداری و رایزنی دربارهٔ مشکلات شهر با شوراها و مدیران شهری) معضلات این سکونت‌گاه‌ها رفع می‌شود.

منابع

پاپلی یزدی، محمد و رجبی سناجردی، حسین (۱۳۸۲) نظریه‌های پیرامون شهر، تهران: انتشارات سمت.

پرهیزکار، اکبر (۱۳۹۰) چشم‌انداز مدیریت شهری در ایران با تأکید بر توسعهٔ پایدار شهری، فصلنامهٔ جغرافیایی سرزمین، سال هشتم، شمارهٔ ۳۲ ، ٦٦-٤۳.

جهان‌بین، علی و همکاران (۱٤۰۰) تحلیل و سنجش رابطهٔ کلیشه‌های جنسیتی و توانمندسازی زنان در نواحی فقیرنشین شهری (مطالعهٔ موردی: سکونت‌گاه‌های غیررسمی شهر ایلام)، جغرافیا و برنامه‌ریزی، شمارهٔ ۷۷ علمی-پژوهشی، ۵۹-٤۷.

حکیمی، هاشم و اسکویی، علی (۱٤۰۰) سنجش شاخص‌های سر زندگی شهری در سکونت‌گاه‌های غیررسمی (مطالعهٔ موردی: سیلاب قوشخانهٔ تبریز، پژوهش‌های جغرافیای برنامه‌ریزی شهری)، دورهٔ نهم، شمارهٔ ۱، علمی-پژوهشی، ۱٦۳-۱٤۳.

خانی، سعید و همکاران (۱٤۰۰) تحلیل تطبیقی ویژگی‌های جمعیتی در سکونت‌گاه‌های رسمی و غیررسمی شهر سنندج. مطالعات شهری، شمارهٔ ٤۰، ۱۱۸-۱۰۵.

داداش پور، هاشم و همکاران (۱۳۹۱) تحلیل نقش توانمندسازی ساکنان در بهسازی.

شیبانی مقدم، فرشته و همکاران (۱۳۹۸) ارزیابی میزان موفقیت طرح‌های ساماندهی و توانمندسازی سکونت‌گاه‌های غیررسمی با تأکید بر نظر کارشناسان (مطالعهٔ موردی شهر زاهدان)، جغرافیایی سرزمین، ۹۷-۸۱.

مرکز آمار ایران (۱۳۹٦) نتایج تفصیلی سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن.

مشکینی، ابوالفضل و همکاران (۱۳۹۰) ساماندهی سکونت‌گاه‌های غیررسمی با شیوهٔ توانمندسازی، فصلنامهٔ پژوهش‌های جغرافیایی، سال ۲٦ ، شمارهٔ سوم، ۱٤۸-۱۲۳.

ملکی، محمد و موسوی، میرنجف (۱٤۰۰) توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی با تأکید بر شاخص‌های حکمروایی خوب شهری (مطالعهٔ موردی: محلات غیررسمی شهر ایلام) مطالعهٔ توسعهٔ پایدار و شهری و منطقه‌ای، دورهٔ ۲،

شمارهٔ ۱، ۵۸-۳۷.

نوین، داریوش و داداش‌زاده، نازیلا (۱۳۹۹) بررسی حاشیه‌نشینی با تفحصی بر زمین‌لرزه در تبریز، انتشارات پژوهش‌های دانشگاهی.

هیراسکار، جی کی (۱۳۷٦) درآمدی بر مبانی برنامه‌ریزی شهری (ترجمهٔ محمد سلیمانی و احمدرضا یکانی فرد)، تهران: انتشارات دانشگاه تربیت معلم، تهران.

References

Abedin Darkoosh, S. (1993 .*(An introduction to urban economics*. Second Edition. Tehran: Center of Academic Publishing.

Anonymous (2017). *Detailed results of general population and housing censuses*. Tehran: Iran Statistics Center

Barabadi, M. (2002). Marginalization: A phenomenon as old as urbanization. *Municipalities Journal*, 4.

Dadashpour, H., Hossein-Abadi, S., & Pourtaheri, M. (2012). Analysis of the role of empowering residents in the physical-environmental improvement of informal settlements, case study: East Kal Eidgah area of Sabzevar city. *Scientific-Research Journal of Geography and Planning*, 16(41), 95-127.

Fanni, Z., & Sadeghi, Y. (2009). Empowering suburb dwellers in the process of upgrading and modernization of the urban fabric: A case study of Islamabad, Tehran Municipality District 2. *Quarterly Geographical Journal of Environmental based territorial Planning*, 7.

Hakimi, H., & Oskouee Aras, A. (2021). Measuring indicators of urban vitality in informal settlements (case study: Seilab Qoshkhane Tabriz). *Journal of Urban Planning Geography Researches*, 9 (1), 143-163.

Hiraskar, J. K. (1997). *An introduction to the basics of urban planning*. Translated by Mohammad Soleimani and Ahmed Reza Yakanifard. Tehran: Tarbiat Moalem University Press.

Jahanbin, A., Babaei Aghdam, F., Raushiti, Sh., & Asghari Zamani, A. (2021). Analysis and measurement of the relationship between gender stereotypes and women's empowerment in urban poor areas (case study: informal settlements in Ilam city). *Journal of Geography and Planning*, 25 (77), 47-59.

Kadago, J., Sandholz, S., & Hamhaber, J. (2018). Good urban governance, actor's relations and paradigms: Lessons from Nairobi, Kenya, and Recife, Brazil. 46 *th ISOCARP Congress*.

Khani, S., Irandoost, K., & Kamali, A. (2021). Comparative analysis of demographic characteristics in formal and informal settlements of Sanandaj city. *Journal of Urban Studies*, 10 (40), 105-118.

Kuffer, M., Pfeffer, K., & Sliuzas, R. (2016). Slums from space years of slum mapping using remote sensing. *Journal of Remote Sensing*, 8(6), 455.

Maleki, M., & Mir Najaf, M. (2021). Empowerment of informal settlements with emphasis on indicators of good urban governance (case study: informal neighborhoods of Ilam city(. *Journal of Sustainable Regional & Urban Development Studies*, 2(1), 37-58.

Menshawy, A., Shafik, S., & Khedr, F. (2016). Affordable housing as a method for informal settlements sustainable upgrading. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 223, 126–133.

Meshkini, A., Sajjadi, Z., Din-Doost J., & Tafakori, A. (2011). Organization of informal settlements with the empowerment method. *Quarterly Journal of Geographical Research*, 26 (3), 123-148.

Narayan, D. (2002). *Enabaling and poverty reduction ;a source book*. The World Bank Press.

Nassar, D. M., & Elsayed, H. G. (2017). From informal settlements to sustainable communities. *Alexandria Engineering Journal*, 57 (4), 2367-2376.

Nowin, D., & Dadashzadeh, N. (2020). *Study of marginal settlement with an investigation on earthquake in Tabriz*. Tehran: University Research Publication.

Papli Yazdi, M., & Rajabi Sanajerdi, H. (2003). *Theories around the city*. First Edition. Tehran: Samt Publication.

Parhizkar, A. (2011). The perspective of urban management in Iran with an emphasis on sustainable urban development. *Quarterly Geographical Journal of Territory*, 8 (32), 43-66.

Pourtaheri, N., Khalili, A., Hoseini, S., Maher, A., & Bahadori, K. (2021). *Analysis* .Department of health services management, North Tehran Branch ,Islamic Azad University ,Tehran ,Iran .Health Economics Policy Research Center ,Tehran Medical Sciences Islamic Azad University ,Tehran ,Iran.

Ren, X. (2018). Governing the informal: Housing policies over informal settlements in China, India, and Brazil. *Journal of Housing Policy Debate* ,28 (1), 79–93.

Shibani Moghadam, F., & Sarvar, R. (2019). Evaluating the success rate of organizing and empowering informal settlements projects with emphasis on experts' opinion (case study of Zahedan city). *Journal of Geography of the Land*, 11 (2), 81-97.

Soyinka, O., & Michael, K. W. (2017). *Investigating informal settlement and infrastructure adequacy for future resilient urban center in Hong Kong* .SAR ,Proceedia Engineering 198.

Yang, j., CAI, Y., Ma, H., & Weng, L. (2022). Governance Strategies for Informal Settlements in China, the Case of Guangzhou. *Buildings*, 12 (5), 547. Retrieved from: https://doi.org/10.3390/buildings120/50547.

Zazyki, M.A., Silva, W.V., Moura, G.L., Kaczam, F., & Veiga, C.P. (2022). Property rights in informal settlements. *Cities*, 122, 103540.

Ziari, K., & Nozari, A. (2009). Organizing and empowering informal settlement in Ahvaz. *Journal of Human Geography Research*, 68 , 21-36.